

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA

Branko Vujadinović

Analiza materijalnog statusa ispitanika u našem istraživanju bi se mogla grubo podeliti u dva osnovna dela: predmet našeg interesovanja bio je subjektivni doživljaj ispitanika ali nismo zanemarili ni objektivne pokazatelje.

PROLOG: ZAPADNI BALKAN, ZONA SIROMAŠTVA

Ratovi i ratna razaranja koji su obeležili poslednje desetleće dvadesetog veka na prostorima nekadašnje SFRJ, dramatično su unazadili ekonomski položaj skoro svih zemalja regiona. Sudeći po statističkim pokazateljima, samo je Slovenija uspela da dostigne i prestigne ekonomski status koji je imala 1990. godine, u vreme početka raspada druge Jugoslavije. Hrvatska i, naročito, Bosna i Hercegovina i Srbija još uvek nisu na tom nivou. U prilog tome govori i nizak nivo bruto društvenog proizvoda (GDP). Prema rang listi koju Centralna Obaveštajna Agencija (CIA) objavljuje u okviru svoje publikacije "The World Factbook" (www.cia.gov/cia/publications/factbook/) u najboljoj je poziciji Hrvatska, koja se sa GDP-om od 10,600 dolara nalazi na 77. mestu liste. Bosna i Hercegovina je 109. sa 6,100 dolara po glavi stanovnika, dok je Srbija tek na 167. mestu sa 2,200 dolara.

Nizak nivo društvenog proizvoda praćen je visokom stopom nezaposlenosti (19,3% u Hrvatskoj, 34,5% u Srbiji i 40% u Bosni i Hercegovini) i razorenom infrastrukturuom. Bitan pozitivan pomak nemoguć je bez priliva svežeg kapitala ali se strani investitori relativno retko odlučuju na ulaganja jer još uvek nisu obezbeđeni potpuno zadovoljavajući uslovi. Od tri države obuhvaćene našim istraživanjem, ekonomska situacija je najbolja u Hrvatskoj, što je u velikoj meri potvrđeno i pozitivnim mišljenjem Evropske Komisije o aplikaciji Republike Hrvatske za članstvo u Evropskoj Uniji.

Jedna od direktnih i najupečatljivijih posledica drastičnog smanjenja ekonomskih aktivnosti na prostorima triju država je pad životnog standarda stanovništva i porast siromaštva. Kvantitativnih podataka ima malo i oni su

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

najčešće, zbog različitih metodologija korišćenih u njihovom prikupljanju, teško međusobno uporedivi. Stoga ćemo dati kratak pregled za svaku državu posebno.

Bosna i Hercegovina. Ključni nalaz u istraživanju sprovedenom 2001.¹ godine je da nije bilo krajnjeg ili prehrambenog siromaštva, ali gotovo jedna petina stanovništva imala je nivo potrošnje ispod opšte granice siromaštva i stoga su klasifikovani kao siromašni. Detektovano je nekoliko grupa čiji je rizik siromaštva veći od prosečnog. Prvo, deca u RS trpe poseban nedostatak. Preko 50% dece ispod pet godina u Republici Srpskoj živi u siromašnim porodicama. Drugo, **raseljena lica i izbeglice izložena su u znatno većem riziku od siromaštva nego druge grupe. Zanimljivo je da povratnici imaju visok rizik od siromaštva u Republici Srpskoj, ali da je njihov rizik od siromaštva značajno ispod prosečnog u Federaciji.** Treća grupa koja je izložena većem riziku od prosečnog jesu nezaposleni i obeshrabreni radnici. Nezaposleni imaju barem dvostruki rizik u poređenju sa zaposlenima. Na kraju, one osobe koje žive u domaćinstvima gde glava domaćinstva ima osam ili manje godina škole gotovo su tri puta više izložene riziku od siromaštva.

Hrvatska. Vrlo je malo kvantitativnih podataka koji govore o razmerama siromaštva u Hrvatskoj. Čak se i u "Nacionalnom izvješću o provedbi ciljeva Milenijske deklaracije Ujedinjenih Naroda", koji je publikovala Vlada Republike Hrvatske navodi da se kao jedini relevantan izvor može uzeti studija Svetske Banke o siromaštvu u Hrvatskoj iz 1998. godine² prema kojoj oko 10% stanovništva živi u apsolutnom siromaštvu. Pomenuta studija izdvaja slabo obrazovane, nezaposlene i starije kao grupe kod kojih je registrovan poseban rizik siromaštva. Izbeglice, raseljeni i povratnici nisu obuhvaćeni ovom studijom ali autori, na osnovu podataka dobijenih od UNHCR-a, pretpostavljaju da je stopa siromaštva kod pripadnika ovih grupacija **oko 3 puta veća nego kod domicilnog stanovništva.**³

Srbija. Prema podacima prezentovanim u okviru "Strategije za smanjenje siromaštva"⁴, u Srbiji je siromašno između 10 i 20 procenata stanovništva (zavisno od toga gde se postavi linija siromaštva). Kategorije stanovništva za koje se navodi da su najviše izložene riziku siromaštva su: nezaposleni, stariji od 65 godina, stanovnici ruralnih područja jugoistočne i zapadne Srbije a, pretpostavlja se jer - kao ni u Hrvatskoj, nema preciznih podataka o tome - da u posebno ugrožene kategorije spadaju Romi, te raseljena i izbegla lica. Pretpostavlja se da je procenat siromašnih među raseljenim 30%, a među izbeglicama i celih 40%.

¹ Podaci o siromaštvu u Bosni i Hercegovini preuzeti su iz izveštaja "Blagostanje u Bosni i Hercegovini 2001: Mjerenja i nalazi" koji su pripremili Državna agencija za statistiku (BHAS), Zavod za statistiku RS (RSIS), Zavod za statistiku FBiH (FIS) i Svetska banka (WB)

² World Bank (2000).

³ Ibid, str. 21.

⁴ Vlada Republike Srbije (2003).

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA – SUBJEKTIVNI POKAZATELJI

Subjektivni pokazatelji materijalnog statusa ispitanika u našem istraživanju bili su percepcija lične finansijske situacije u periodu pre rata i danas i doživljaj potrebe za humanitarnom pomoći.

Tabela 1: *Percepcija materijalne situacije pre rata – svi ispitanici*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	1.5%	1.6%	0.4%	1.2%
loša	4.3%	5.8%	4.8%	4.9%
osrednja	42.5%	41.5%	44.0%	42.6%
dobra	37.8%	36.9%	38.1%	37.6%
veoma dobra	14.0%	14.2%	12.6%	13.6%

Iz tabele se može videti da nema bitnih razlika između pripadnika različitih grupa s obzirom na procenu sopstvenog finansijskog statusa pre rata ($\chi^2=5.508$, $p=0.72$).

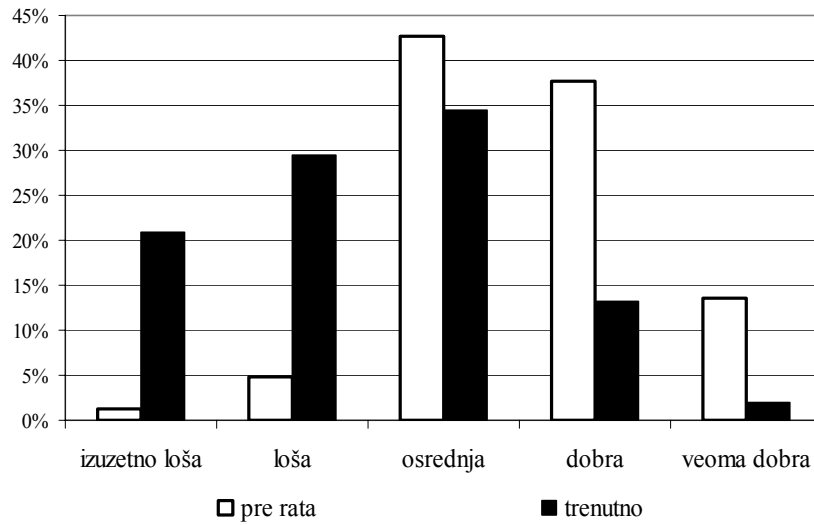
Tabela 2: *Percepcija trenutne materijalne situacije – svi ispitanici*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	23.4%	26.9%	11.4%	20.9%
loša	30.7%	29.1%	28.5%	29.5%
osrednja	31.4%	33.3%	39.1%	34.4%
dobra	12.5%	9.8%	18.1%	13.3%
veoma dobra	2.0%	1.0%	2.8%	1.9%

Primetna je značajna razlika između povratnika i izbeglica s jedne i lokalnog stanovništva s druge strane ($\chi^2=51.991$, $p=0.00$). Preko 50% izbeglica i povratnika trenutnu materijalnu situaciju percipira kao izuzetno lošu ili lošu (naspram 6-7% u periodu pre rata i izbeglištva). Ono što je zajedničko svim grupacijama jeste doživljaj dramatičnog pogoršanja materijalne situacije u odnosu na period pre ratova na prostorima bivše Jugoslavije (slika 1).

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Grafik 1: *Percepcija materijalne situacije*

Zanimljivi zaključci se mogu izvesti analizom situacije u državama/entitetima:

Tabela 3: *Percepcija trenutne materijalne situacije – Federacija BiH*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	27.47%	31.78%	5.71%	23.32%
loša	31.32%	24.81%	33.33%	29.81%
osrednja	29.12%	31.78%	39.05%	32.45%
dobra	10.44%	10.08%	20.00%	12.74%
veoma dobra	1.65%	1.55%	1.90%	1.68%

Tabela 4: *Percepcija trenutne materijalne situacije – Republika Srpska*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	26.23%	13.48%	12.28%	19.03%
loša	27.05%	38.20%	14.04%	27.99%
osrednja	37.70%	39.33%	66.67%	44.40%
dobra	9.02%	8.99%	7.02%	8.58%
veoma dobra	26.23%	13.48%	12.28%	19.03%

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA

Primetno je da skoro dvostruko više povratnika nego izbeglica u Republici Srpskoj svoju materijalnu situaciju doživljava kao vrlo lošu. Ovaj nalaz je u skladu sa zvaničnim podacima iz 2001. pomenutim na početku ovog teksta, po kojima povratnici u Republiku Srpsku spadaju u grupe s najvećim rizikom od siromaštva. Po svemu sudeći, njihov status se nije mnogo izmenio za prethodne 3 godine.

Tabela 5: *Percepcija trenutne materijalne situacije – Hrvatska*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	18.83%	15.56%	9.87%	15.29%
loša	32.29%	23.70%	29.61%	29.22%
osrednja	29.15%	41.48%	31.58%	33.14%
dobra	16.59%	17.04%	21.71%	18.24%
veoma dobra	3.14%	2.22%	7.24%	4.12%

Situacija u Hrvatskoj dosta podseća na onu u Republici Srpskoj. I ovde su povratnici u znatno lošijoj poziciji nego izbeglice.

Tabela 6: *Percepcija trenutne materijalne situacije – Srbija*

	izbeglice	lokalno stanovništvo	ukupno
izuzetno loša	41.10%	16.78%	28.81%
loša	32.19%	29.53%	30.85%
osrednja	23.29%	36.24%	29.83%
dobra	3.42%	17.45%	10.51%
veoma dobra	4.10%	16.78%	28.81%

Najupečatljiviji nalaz vezan za materijalni status ispitanika trenutno smeštenih u Srbiji je da preko 73% izbeglica svoju trenutnu materijalnu situaciju procenjuje kao izuzetno lošu ili lošu. Taj broj je znatno veći ako se uporedi sa procentom Srba povratnika u Hrvatsku koji svoj materijalni status procenjuju kao loš ili izuzetno loš (59%). Kao što će se u daljem tekstu videti, upravo je poboljšanje materijalnog statusa jedan od bitnih razloga povratka iz Srbije u Hrvatsku. Interesantno je i da je i ovako visok procenat ispitanika koji svoju materijalnu situaciju ocenjuju kao lošu, ipak značajno manji od onog

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

dobijenog anketiranjem raseljenih lica sa Kosova, koji je prema nalazima istraživačkog tima IAN-a 2002. godine iznosio preko 89%.⁵

Još jedan pokazatelj loše materijalne situacije u kojoj žive naši ispitanici, naročito izbeglice i povratnici, jeste potreba za humanitarnom pomoći – 53.5% povratnika, 54.6% izbeglica i 18% lokalnog stanovništva smatra da im je humanitarna pomoć u ovom trenutku neophodna. Naročito su ugrožene izbeglice u Federaciji BiH, povratnici u Republiku Srpsku i izbeglice u Srbiji gde se taj procenat kreće od 65% (Srbija) čak do 75% (Republika Srpska). Ispitanicima bi u najvećoj meri odgovarala pomoć u hrani i novcu. Međutim, čak su i ove poražavajuće brojke blede naspram onih dobijenih anketiranjem raseljenih sa Kosova, koji u preko 93% slučajeva izjavljuju da im je humanitarna pomoć neophodna.⁶

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA – OBJEKTIVNI POKAZATELJI

Kao objektivni pokazatelj materijalnog statusa ispitanika izabran je podatak o količini novca koju na raspolaganju ima svaki član porodice ispitanika. Dobijeni rezultati u velikoj meri odgovaraju subjektivnom doživljaju ispitanika.

Tabela 7: *Prihodi po članu porodice u eurima*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	prosečno
Federacija BiH	92.79	64.14	124.13	92.42
Republika Srpska	52.03	61.61	76.50	60.36
Hrvatska	192.52 ⁷	152.28	192.02	181.65
Srbija		73.23	102.76	88.31
prosečno	125.60	90.76	134.29	116.83

Dobijeni rezultati potvrđuju pretpostavke autora studija o siromaštvu u Srbiji i Hrvatskoj kao i nalaze autora studije izvedene u Bosni i Hercegovini. Izbeglice i raseljena lica imaju manje prihode od lokalnog stanovništva. Dve anomalije u dobijenim rezultatima posredno nam otkrivaju i nešto o tome kakav je stav vlasti Republike Srpske i Republike Hrvatske prema povratnicima bošnjačke

⁵ Tenjović i saradnici (2003).

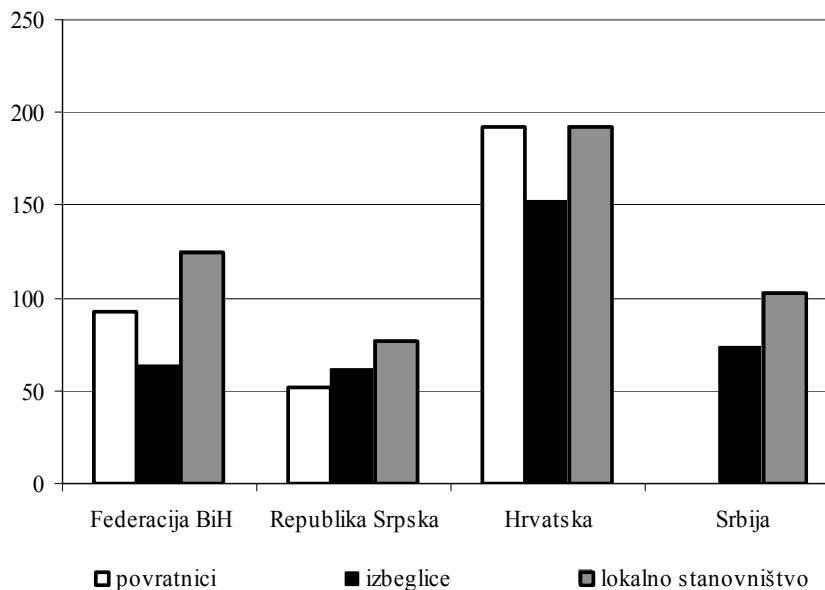
⁶ Ibid.

⁷ Za ovaj relativno visok iznos najzaslužniji su povratnici hrvatske nacionalnosti, čiji je prihod po članu porodice 272.31 euro. Prihod povratnika srpske nacionalnosti je 165.09 eura.

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA

odnosno srpske nacionalnosti. Povratnici u Republiku Srpsku su, govoreći u apsolutnim iznosima, najsiromašnija grupa obuhvaćena ovim istraživanjem. Primetna je i velika razlika (preko 100 eura) u prihodima povratnika srpske i hrvatske nacionalnosti u Hrvatskoj.

Grafik 2: *Prihod (u eurima) po članu porodice*

Materijalni status ispitanika – ispod linije siromaštva

Kao što je već rečeno, teško je međusobno porediti prihode ljudi koji žive u različitim državama. Upravo se zbog toga u izračunavanju tzv. linije siromaštva, odnosno dnevnog prihoda po članu porodice koji odvaja siromašne od nesiromašnih istraživači često služe relativnim merama, najčešće procentom prosečnog prihoda svih domaćinstava. Ipak, iz raspoloživih izvora može se izvući podatak da je u Bosni i Hercegovini linija siromaštva uspostavljena na 90 eura mesečno po članu porodice. U Hrvatskoj je ona 105 eura a u Srbiji oko 85 eura.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 8: Procenat ispitanika koji žive ispod linije siromaštva

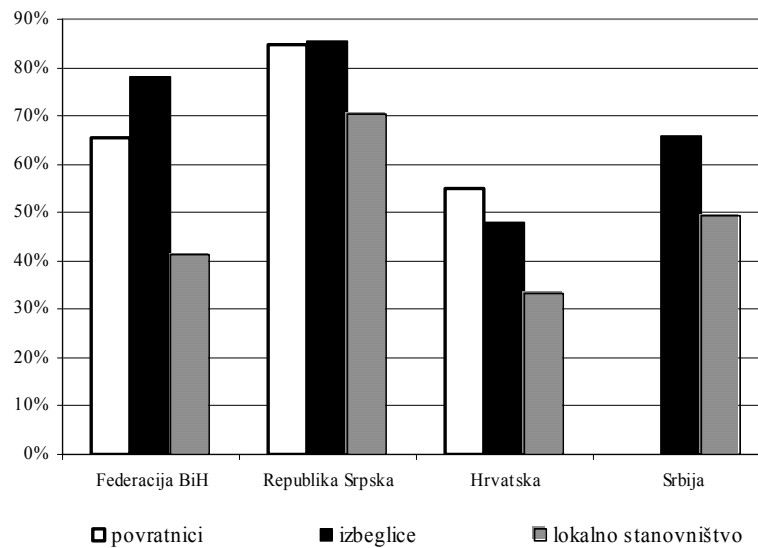
	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo	prosečno
Federacija BiH	65.5%	78.2%	41.3%	63.0%
Republika Srpska	84.7%	85.4%	70.4%	82.0%
Hrvatska	54.9%	48.1%	33.1%	46.5%
Srbija		65.9%	49.3%	57.4%
prosečno	65.5%	67.6%	44.6%	57.3%

Rezultati koje smo na ovaj način dobili znatno se razlikuju od onih navedenih na početku ovog teksta. Prvi razlog može biti dalje pogoršanje materijalnog položaja stanovnika tri države obuhvaćene našim istraživanjem u odnosu na period koji obrađuju citirane studije.

Drugi razlog je verovatno specifičnost našeg uzorka koji je, zahvaljujući činjenici da je formiran na osnovu prvog sakupljenog uzorka povratnika, stariji i neobrazovaniji, što automatski znači i siromašniji od opšte populacije.

Bez obzira na to, dobijeni rezultati ne gube na dramatičnosti. Sama činjenica da je 57% ispitanika siromašno, te da taj broj čak ide do neverovatnih 82% u Republici Srpskoj pokazatelj je dubokog materijalnog siromaštva u našim društvima. Izbeglice i povratnici predstavljaju najsiromašniji deo tih siromašnih društava.

Grafik 3: Procenat ispitanika ispod linije siromaštva

MATERIJALNI STATUS ISPITANIKA

Stambeni status

Stambeni status izbeglica i povratnika predstavlja jednu od ključnih informacija u opisu njihovog aktuelnog materijalnog statusa.

Tabela 9: *Stambeni status ispitanika*

	Federacija BiH		Republika Srpska		Hrvatska		Srbija
	P ⁸	I	P	I	P	I	I
vlastiti stan/kuća	93.5%	25.0%	84.4%	16.7%	75.3%	41.0%	27.4%
kod rodbine	3.8%	3.1%	8.2%	3.3%	21.3%	5.2%	5.5%
podstanar	2.2%	22.7%	7.4%	57.8%	9.6%	32.8%	31.5%
kolektivni smeštaj		34.4%		12.2%	2.3%	3.0%	24.7%
privremeni smeštaj	0.5%	14.8%		10.0%	0.5%	17.9%	11.0%

Iako naš uzorak nije reprezentativni uzorak za izbegličku populaciju (pre svega zbog povećanog broja ispitanika iz kolektivnih centara), uočljive su određene pravilnosti.

Pre svega, shodno očekivanjima, neuporedivo je veći procenat povratnika nego izbeglica koji žive u sopstvenim stanovima/kućama. Upravo se povrat lične imovine pokazao kao najsnažniji podsticaj za povratak (više informacija u poglavlju "Faktori povratka").

Najveći procenat povratnika živi u svojim kućama/stanovima u Federaciji BiH, a najmanji u Hrvatskoj, što je najverovatnije posledica nejednakog odnosa vlasti prema povratu imovine povratnicima. U Hrvatskoj još uvek nije vraćeno stanarsko pravo predratnim vlasnicima i to se odražava i na rezultate našeg ispitivanja. S druge strane, upravo je u Hrvatskoj najveći procenat izbeglih koji žive u sopstvenim kućama/stanovima.

Tabela 10: *Broj selidbi tokom izbeglištva*

Broj selidbi	Procenat ispitanika
nijedna	23.74%
jedna	31.30%
dve	22.87%
tri i više	22.09%

⁸ P – povratnici; I - izbeglice

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Ionako tešku stambenu situaciju izbeglica i raseljenih dodatno komplikuju česte selidbe i niz problema koje one donose: od izlaganja dodatnim troškovima, preko neophodnosti pronalaženja novih obdaništa ili škola za decu do daljnjeg onemogućavanja uspostavljanja socijalne mreže koja je izbegličkim iskustvom potpuno ili uglavnom pokidana.

Nezaposlenost

Sumornu sliku o materijalnom statusu ispitanika u našem istraživanju, bilo da su oni izbeglice, povratnici ili domicilno stanovništvo, zaokružuju podaci o nivou nezaposlenosti:

Tabela 11: *Stopa nezaposlenosti kod ispitanika mlađih od 55 godina*

	povratnici	izbeglice	lokalno stanovništvo
Federacija BiH	56.3%	72.0%	19.6%
Republika Srpska	70.6%	62.5%	43.8%
Hrvatska	69.2%	46.7%	47.6%
Srbija	N/A	55.9%	37.9%

Nezahvalno je direktno porediti ove podatke sa podacima o opštoj stopi nezaposlenosti u državama na čijim se teritorijama odvijalo naše istraživanje pomenutim na početku poglavlja, prosto zato što su našim istraživanjem u Hrvatskoj obuhvaćene oblasti naročito pogođene ratnim zbivanjima, područja u kojima je privreda posebno unazađena.

Ipak, dobijeni podaci vrlo upečatljivo govore o teškoj situaciji u kojoj se nalaze stanovnici regiona, naročito povratnici i izbeglice. Naročito je dramatična razlika zabeležena na teritoriji Federacije BiH u kojoj je i danas, devet godina nakon zvaničnog okončanja rata, stopa nezaposlenosti među povratnicima tri puta, a među izbeglicama (raseljenim, u ovom konkretnom slučaju) skoro četiri puta veća nego među domicilnim stanovništvom. Interesantno je i to da je nezaposlenost kod izbeglica i domicilnog stanovništva u Hrvatskoj na gotovo istom nivou. Postoji međutim značajna razlika u stopi nezaposlenosti kod ispitanika hrvatske (48.3%) i srpske (63.5%) nacionalnosti.

Upoređujući ove rezultate sa onima iz prethodnih istraživanja koja je sprovodio istraživački tim IAN-a ⁹ može se takođe zaključiti da je stopa nezaposlenosti među izbeglicama smeštenim u Srbiji, iako visoka, znatno niža od one zabeležene kod raseljenih lica sa Kosova, koja se penje čak i do 84%.

⁹ Tenjović i saradnici (2003)

ZAKLJUČAK

Analizirati materijalni status ispitanika u jednom ovakvom istraživanju nije lak posao. Pre svega, problem je to što ne postoje adekvatni podaci za poređenje. Zvanične statistike su vrlo često neažurne ili pak uopšte ne obuhvataju podatke o izbeglim i raseljenim licima. Ovakva situacija je u neku ruku paradigma odnosa zvaničnih vlasti triju država obuhvaćenih našim istraživanjem prema izbeglicama i povratnicima – na njih se gleda kao na mučan balast čije bi se postojanje najradije negiralo. No i pored teškoća u poređenju sa zvaničnim podacima, dobijeni rezultati nose sa sobom pregršt bitnih informacija o ispitanicima.

Najvažniji zaključci koji se mogu izvući na osnovu dobijenih rezultata su sledeći:

- 1) Većina ispitanika svoju trenutnu materijalnu situaciju procenjuje kao lošu. Doživljaj siromaštva naročito je jak kod povratnika u Republiku Srpsku i kod izbeglica smeštenih u Srbiji.
- 2) Ogromna većina ispitanika svoju trenutnu situaciju vidi kao mnogo goru od one pre početka rata na prostoru bivše Jugoslavije.
- 3) Objektivni pokazatelji materijalnog statusa u skladu su sa subjektivnim doživljajem ispitanika – većina njih živi ispod linije siromaštva. Naročito su ugroženi povratnici i izbeglice u Republici Srpskoj. Upečatljiva je i razlika u prihodu po članu domaćinstva koja u Hrvatskoj postoji između ispitanika hrvatske i srpske nacionalnosti u korist prvih. Slična takva razlika koja favorizuje većinsko stanovništvo utvrđena je i u Republici Srpskoj.
- 4) Nezaposlenost muči sve kategorije ispitanika, ali je znatno izraženija kod izbeglica i povratnika nego kod domicilnog stanovništva. Razlika je naročito dramatična u Federaciji BiH.

LITERATURA

Knjige

1. Tenjović, L., Knežević, G., Opačić, G., Živanović, B., Vidaković, I., Vujadinović, B. and Maksimović, A. (2001) Internally displaced persons from the Prizren area of Kosovo: Living conditions, mental health and repatriation issues. Belgrade: International Aid Network.
2. Tenjović, L., Vidaković, I., Vujadinović, B., Knežević, G., Opačić, G. and Živanović, B. (2003) Internally displaced persons from the Prizren Area of Kosovo: awaiting the return. Belgrade: International Aid Network.
3. Brajdić-Vuković, M., Bagić, D.: Materijalni i emotivni čimbenici povratka izbjeglica u domovinu te prihvaćanja njihovog povratka od strane lokalnog stanovništva - empirijsko istraživanje

Izveštaji

1. Državna agencija za statistiku (BHAS), Zavod za statistiku RS (RSIS), Zavod za statistiku FBiH (FIS) i Svetska banka (WB) (2002): Blagostanje u Bosni i Hercegovini 2001: Mjerenja i nalazi
2. World Bank (2001): Croatia - Economic Vulnerability and Welfare Study
3. Vlada Republike Srbije (2003): Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji

